

СЪЩНОСТ, ОБХВАТ И КЛАСИФИКАЦИЯ НА ЗАЩИТНИТЕ МЕРКИ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Елена Недялкова¹

Посредством визирането на юридическия институт „защитен свидетел“ в българската наказателно-процесуална система се създаде регламентацията на редица защитни мерки, с които държавата осигурява процесуална и специална защита, гарантираща безопасността на свидетеля, на определен кръг негови роднини и близки лица, както и на други участници в процеса. Целта е свързана със събирането на показания, обяснения или информация, които са от съществено доказателствено значение за наказателното производство. Непосредствената задача на предоставяната държавна закрила е да окаже съдействие в борбата с тежките умишлени престъпления и с организираната престъпност.

Мерките за защита на свидетеля представляват специфично правно средство за осигуряване на неговата лична безопасност. Прилагат се с оглед на свободното и независимо реализиране на свидетелските процесуални права и задължения в наказателното производство. В същото време е необходимо да се поддържа стремеж към спазване и гарантиране на процесуалните права на обвиняемия и на останалите участници в процеса. Мерките за процесуална защита се предприемат от компетентните органи *ex officio* със съгласието или по молба на свидетеля.

Защитните процесуални мерки са визирани комплексно от законодателя в двата най-важни за застрашените лица закона, а именно НПК и ЗЗЛЗВНП. Същите се свеждат до: съхраняване в тайна самоличността на свидетеля; опазване на неговия живот, здраве или имущество посредством лична физическа охрана, вкл. и чрез използването на СРС; временно настаняване на безопасно място; временна промяна на местоживеенето, местоработата, респ. на учебното заведение, или настаняване в друго

¹ Гл. ас. Елена Недялкова преподава наказателно-процесуално право в департамент „Право“, Нов български университет.

място за изтърпяване на наказанието. Пълната промяна на самоличността е визирана в ЗЗЛЗВНП като изключителна защитна мярка¹.

Главната цел на всяка защитна мярка е свързана с предотвратяването на опасността относно личната сигурност на застрашеното лице, респ. на други лица, намиращи се в пряка връзка с него. При наличието на необходимите процесуални предпоставки държавата предоставя правна защита на съответния гражданин, независимо от различните проявни форми на опасността², както и от начините за нейното осъществяване – чрез насилие, заплахи, подкупи и други физически или психически посегателства.

Ефективността на защитата е зависима както от спазването на принципа на законността, така и от правилното и своевременно определяне на най-благоприятната за лицето защитна мярка.

Характерна особеност по отношение на всички защитни мерки е тази, че отделните им видове могат да се комулират помежду си, независимо от това дали са визирани от НПК или от специалния ЗЗЛЗВНП. Същите могат да бъдат предприети и да действат ефективно дори когато две или повече от тях са постановени спрямо едно лице, но от различните органи, чиято компетентност произтича от двата посочени по-горе закона.

Във връзка с правилното и резултатно приложение на защитните мерки, съответните наказателно-процесуални органи, както и останалите държавни служители трябва да полагат усилия за осигуряване на дължимото уважение спрямо личното достойнство, правата и законните интереси на защитените лица. Наличието на реална опасност предпоставя изискването за специално отношение към личността на застрашените, съответстващо в най-голяма степен на тяхното положение.

Класификация на защитните мерки

Мерките за защита могат да бъдат разпределени и представени в отделни категории съобразно различни юридически критерии и/или фактически признаци. Като пример за такива критерии и признаци би следвало да се посочат:

¹ Вж. разпоредбите на чл. 6, ал. 1, т. 5 и ал. 4 от ЗЗЛЗВНП.

² Опасността би могла да бъде: реална или потенциална; пряка или индиректна и т. н.

- нормативната уредба, която постановява основанията за предприемане на съответната защитната мярка, респ. мерки, а също и техния ред за прилагане;
- видът, характерът и продължителността на мерките за защита;
- степента на тяхното приложение;
- средствата и начинът, по който се осъществяват постановените защитни мерки, например със или без използването на СРС;
- срокът на валидността и правното действие на предприетата защита;
- различните категории субекти на защита;
- отделните проявни форми на опасността за застрашения субект, както и начините за нейното осъществяване;
- видът и характерът на обекта, който се нуждае от правна защита и пр.

Процесуални и специални защитни мерки

Защитата на застрашени лица във връзка с дадено наказателно производство, както и на лицата, пряко свързани с тях, се осигурява от страна на държавата и би могла да се раздели условно на процесуална и специална. Процесуалната защита се предоставя чрез средствата, предвидени в НПК и съобразно посочените от него защитни мерки – т. нар. процесуални. Специалната защита се осигурява по реда и условията на специалния закон в случаите, когато съответните застрашени лица не могат да бъдат защитени посредством защитните мерки, визирани в НПК – вж. разпоредбата на чл. 1 от ЗЗЛЗВНП. В зависимост от нормативния източник на постановената защита, защитните мерки биват процесуални и специални. По-често приложима следва да бъде специалната защита поради по-широкия кръг от лица, спрямо които могат да се прилагат защитните мерки по силата на специалния закон, както и поради по-големите възможности, предоставяни от визираните в него мерки¹.

Процесуални защитни мерки – съобразно разпоредбите на НПК

Процесуалните принципи и мерки за защита на свидетеля са утвърдени от НПК като основополагащи относно общата политика за борба с тежките умишлени престъпления и с организираната престъпност на национално и международно ниво.

¹ До изложения извод се стига посредством логическото сравнение между нормите на чл. 3, т. 1 – т. 3; чл. 6, ал. 1, т. 1 – т. 5 от ЗЗЛЗВНП от една страна с тези на чл. 123, ал. 1 – ал. 3 от НПК.

Мерките за временна, но незабавна защита на свидетеля са визирани в разпоредбите на чл. 123, ал. 2 от действащия НПК. Същите се вземат от прокурора, съдията-докладчик или съда, по искане на самия свидетел или с неговото съгласие.

НПК предвижда следните видове процесуални защитни мерки, свързани с безопасността на свидетеля:

- запазване в тайна самоличността на свидетеля;
- осигуряване на лична физическа охрана от органите на МВР;
- охрана чрез използване на СРС.

Посочените защитни мерки могат да бъдат прилагани кумулативно или алтернативно, в зависимост от обстоятелствата, които налагат предоставянето на процесуално-правна закрила (В тази връзка вж. разпоредбите на чл. 123, ал. 2 – т. 1 и т. 2; ал. 3, както и ал. 7 от НПК).

Предложението за предприемане на незабавна защита би могло да изхожда както от застрашения свидетел, прокурора и съда, така и от всеки друг участник в наказателното производство. Мерките за защита биха могли да бъдат поискани от двете страни в процеса – на обвинението и на защитата. Задължително е обаче наличието на двете кумулативно дадени от закона предпоставки, а именно: основателното предположение за възникнала реална опасност и съгласието на застрашения свидетел за постановяване на защитна мярка (Вж. разп. на чл. 123, ал. 1 от НПК).

Процесуалните защитни мерки имат временен характер. Според нормата на чл. 123, ал. 6 от НПК тайната самоличност на свидетеля и личната физическа охрана се отменят по молба на лицето, спрямо което са предприети, или при отпадане на необходимостта от тяхното прилагане. Очевидно мисълта на законодателя е свързана с назначаването на защитната мярка докато трае опасността, независимо от предхождащите я обстоятелства.

Специални защитни мерки – съобразно разпоредбите на ЗЗЛЗВНП.

Характерни особености

В разпоредбата на чл. 123, ал. 8 от НПК законодателят предвижда възможността и за субсидиарно приложение на специалния закон за защита – ЗЗЛЗВНП. Съгласно посочената норма прокурорът или съдията-докладчик по

конкретно наказателно дело може да предложи *ex officio* включването на защитеното по силата на НПК лице в Програмата за защита. Правната същност и дейност на специалната Програма се регулират от ЗЗЛЗВНП, който постановява условията и реда за включване в нея на свидетеля и/или неговите възходящи, низходящи, братя, сестри, съпруг или лица, с които се намира в особено близки отношения. Приложението на тази хипотеза от кодекса е допустимо в тридесетдневен срок от предприемането на конкретната защитна мярка, посочена в разпоредбата на чл. 123, ал. 2 от НПК, а именно осигуряване на лична физическа охрана от органите на МВР и/или запазване в тайна на самоличността на защитеното лице. Друга важна предпоставка, свързана с включването на защитеното вече лице в специалната Програма по ЗЗЛЗВНП, представлява съответното предложение от прокурора или съдията-докладчик по конкретното наказателно дело.

ЗЗЛЗВНП е законът, който урежда условията и реда за осигуряване на специална защита от страна на държавата спрямо лица, застрашени във връзка с наказателно производство, както и на лица, пряко свързани с тях, когато не могат да бъдат защитени със средствата, предвидени в НПК. Целта на този специален закон е свързана със съдействието на законодателя в борбата с тежките умишлени престъпления и с организираната престъпност. Осъществяването на посочената главна задача е обусловено от осигуряването на безопасността на лицата, чиито показания, обяснения или информация са от съществено значение за наказателното производство (съгласно разпоредбите на чл. 1 и на чл. 2 от ЗЗЛЗВНП).

Специалната защита на свидетеля, както и на други застрашени лица във връзка с правилното провеждане на наказателното производство се осъществява посредством прилагането на специалните защитни мерки, установени в разпоредбата на чл. 6, ал. 1 от ЗЗЛЗВНП. В сравнение с НПК същият специален закон за защита осигурява наличието на по-широк кръг от мерки за закрила по отношение на визираните в него застрашени лица.

Класификация на престъпленията от общ характер, при извършването на които би могла да бъде осигурена специална защита на застрашените лица, съобразно разпоредбите на ЗЗЛЗВНП

Правната уредба на специалния закон за защита има сравнително тясно приложно поле. Съобразно неговия режим защитата се предоставя само по отношение на наказателни дела от общ характер, образувани за конкретно посочени от ЗЗЛЗВНП престъпления¹.

Специалните мерки за защита по този закон са приложими само когато показанията, обясненията или информацията на съответните застрашени лица² осигурява доказателства от съществено значение в наказателните производства, образувани за извършване на тежки умишлени престъпления от общ характер, както и за всички престъпления, извършени по поръчение или в изпълнение на решение на организирана престъпна група.

Съгласно допълнителната разпоредба на чл. 93, т. 7 от НК за „тежко престъпление“ се счита това, за което законът предвижда наказание „лишаване от свобода“ повече от 5 години, „доживотен затвор“ или „доживотен затвор без замяна“.

Престъпните състави от Особената част на НК, за осъществяването и преследването на които е допустимо приложението на специална защита на застрашени лица, са конкретно посочени от чл. 4 на ЗЗЛЗВНП. Тези тежки умишлени престъпления могат да се класифицират в следните групи:

1. Престъпления против Републиката (Глава първа от НК)

- 1.1 Измяна
- 1.1. Предателство и шпионство
- 1.2. Диверсия и вредителство и други

2. Престъпления против личността (Глава втора от НК)

- 2.1. Убийство
- 2.2. Телесна повреда

¹ В разпоредбата на чл. 4 от ЗЗЛЗВНП са лимитативно изброени престъпните посегателства по отделните глави, раздели и членове, регламентирани от НК.

² Разпоредбата на чл. 3, т. 1 и т. 2 от ЗЗЛЗВНП конкретизира кръга от лица, които могат да получат специална защита.

- 2.3. Злепоставяне
- 2.4. Отвлечане и противозаконно лишаване от свобода
- 2.5. Принуда
- 2.6. Издаване на чужда тайна
- 2.7. Обида и клевета
- 2.8. Разврат
- 2.9. Трафик на хора

3. Престъпления против стопанството

3.1. Престъпления против митническия режим – определени състави, свързани със:

- трансгранично пренасяне на наркотични вещества и/или техни аналози без надлежно разрешително;
- контрабанда на прекурсори или съоръжения и материали за производство на наркотични вещества (Глава шеста – чл. 242, ал. 2, ал. 3, както и ал. 4 от НК).

Престъпления против дейността на държавни органи, обществени организации и лица, изпълняващи публични функции:

- 4.1. Подкуп (Глава осма, раздел IV от НК)

4. Общопасни престъпления (Глава единадесета от НК)

5.1. Престъпления, извършени по общопасен начин или с общопасни средства:

- Умишлен палеж по чл. 330 от НК
- Умишлено причиняване на щети на обекти чрез използването на експлозиви по чл. 333 от НК

- 5.2. Престъпления против народното здраве и околната среда:

- производство, преработка, разпространение, съхранение, пренасяне на наркотични вещества или техни аналози (склоняване към употреба на наркотични вещества и организиране на употреба на наркотични вещества; засяване или отглеждане на определени растения (по чл. 354 а – 354 в от НК).

5. Престъпленията против мира и човечеството – по глава четиринадесета от НК

6. Всички престъпления от особената част от НК, извършени по индивидуално поръчение или в изпълнение на общо решение на организирана престъпна група

Посоченият по-горе кръг от различни видове престъпления, при извършването на които специалният закон би могъл да предоставя защита спрямо съответните застрашени субекти, не би следвало да бъде приеман като законодателно фиксиран. Същият би трябвало *de lege ferenda* да бъде разширяван, с оглед ефективната защита на правата и интересите на наказателно-процесуалните участници, както и законосъобразното постановяване на присъдите в наказателното производство. Още повече, че именно тази нормативна част от ЗЗЛЗВНП ще трябва да се съобразява с всяко едно от бъдещите законодателни изменения и допълнения, които могат да бъдат визирани в „Особената част“ от НК. Ето защо, с оглед необходимостта от пълно хармонизиране на материално и процесуално – правните норми, трябва да се вземат пред вид *de lege ferenda* и задължителните законодателни изменения и допълнения на специалния закон, които да бъдат адекватни на установените в НК и/или НПК.

Следва да се отбележи, че по отношение на осъществяването на престъпните състави, визирани в Раздел IX¹ на Глава втора от НК – Трафик на хора, законодателят е създал специален защитен Закон за борба с трафика на хора (ЗБТХ)². Същият регламентира прилагането на редица мерки за предотвратяване и противодействие на трафика на хора, както и мерки за закрила и помощ на жертвите на трафика на хора, особено на жени и деца. ЗБТХ урежда и предоставянето на специален статут на закрила за жертвите на трафика на хора, които сътрудничат на разследването по съответното наказателно производство. Съгласно разпоредбата на чл. 20 от ЗБТХ относно жертвите на трафика на хора специализираните държавни органи осигуряват анонимност и защита на данните им за самоличност.

¹ Нов – обнародван в ДВ, бр. 92 от 2002 г.

² Обнародван в ДВ, бр. 46 от 20.05.2003 г., изм., бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г., доп., бр. 33 от 28.03.2008 г., изм., бр. 74 от 15.09.2009 г., в сила от 15.09.2009 г., бр. 68 от 2.08.2013 г., в сила от 2.08.2013 г., изм. и доп., бр. 84 от 27.09.2013 г.

Обективен обхват на мерките за защита

НПК конкретно изброява обектите, застрашаването на които е едно от основанията за предприемане на съответната защитна мярка. Посочените обекти са свързани най-вече с обществените отношения, които засягат опазването на живота и/или здравето на съответните лица¹. Следва да се отбележи, че при тази формулировка на разпоредбата на чл. 123, ал. 1 от НПК законодателят е ограничил обекта на наказателно преследване само до определени деяния. Такива са например: престъпленията против личността – убийство, телесна повреда, отвличане и противозаконно лишаване от свобода, принуда и др.; престъпленията против Републиката, против стопанството, против мира и човечеството и пр. Към дадената категория престъпления се включват и общоопасните деяния, с извършването на които биват застрашени или увредени както личните, така и имуществените интереси на неопределен кръг от лица². Мнозина автори приемат, че общоопасните престъпления имат самостоятелен обект, който се определя като „обществена“ или като „обща сигурност“³. Същата позиция споделя и Иван Ненов, според когото общоопасните деяния засягат определена категория от обществени отношения, включващи редица имуществени права и интереси, както и животът и здравето на широк кръг лица⁴. Според други автори обаче общоопасните престъпления имат различни обекти, в зависимост от вида и спецификата на конкретно извършеното деяние и посоченото разнообразие дава основание за отхвърляне на становището на Иван Ненов, както и на цитираните от него немски автори⁵. Така например съгласно научните разбирания на Костадин Лютов престъплението „Палеж“ засяга обществените отношения във връзка със собствеността; Престъпленията против народното здраве засягат обществените отношения, свързани с живота и здравето на хората; Престъпленията по транспорта и съобщенията

¹ В тази връзка би могло да се разгледа и становището, отразено от Беленски, Радостин. „Някои аспекти на процесуалната организация на разпита на защитен свидетел по чл. 97а от НПК“ – Сп. „Съвременно право“ 1999 г., Брой № 1; с. 61.

² Посоченото общо определение на общоопасните престъпления се споделя от Гиргинов, А., Наказателно право на Република България. Особена част. Курс лекции. Второ основно преработено и допълнено издание, София, Софи-Р, 2009 г., с. 477.

³ Подробно изследване относно особеностите, родовия обект, както и субекта на общоопасните деяния и в частност транспортните престъпления като значим техен вид е изложено от Костадинова, Р., „Транспортни престъпления“, София, Сиела Норма АД, 2012 г., с. 91 и сл.

⁴ Относно застрашаването на посочените обществени отношения и общата опасност, създавана от общоопасните престъпления, както и относно установеното в съдебната практика наименование „общоопасност“ вж. Ненов, Ив., Наказателно право на НРБ. Особена част. Том 2. София, Наука и изкуство, 1959 г., с. 330 – 332.

⁵ Като пример за подобен научен сблъсък може да се посочи и в съдържанието на Глава шеста, § 1. „Обща характеристика и система на общоопасните престъпления“ на Лютов, Костадин. Наказателно право на НРБ. Особена част. Том 2. София, ВИ МВР, 1987 г., с. 38, с. 39 и сл.

засягат съответните обществени отношения във връзка с тяхната сигурност и пр.

Въпреки изложения обхват, нормите на НПК предвиждат и сравнително ограничено препращат към приложението само на определени престъпни състави, а именно тези по „Глава втора“, Раздели I, II, IV и V, както и по Раздел II на „Глава единадесета“ от Особената част на НК.

Посочената по-горе разпоредба на чл. 123, ал. 1 от НПК не включва като обект на застрашеност и имота, респ. имуществото на свидетеля, както и на неговите възходящи, низходящи, братя, сестри, съпруг или лица, с които се намира в особено близки отношения¹. По този начин *de lege lata* се изключва и приложението на „Глава пета“ от НК, въз основа на която биха могли да подлежат на наказателно преследване и редица от престъпленията против собствеността. Правното действие на изложените по-горе глави и раздели от особената част на НК е било осигурено в миналото чрез разпоредбите на чл. 97а., ал. 1, ал. 2, както и следващите от стария НПК (отменен)².

Така при разглеждането на тази материя се стига до извода, че към момента бива ограничено, при това необосновано, приложното поле на защитата на свидетеля, както и кръгът на засегнатите от свидетелските показания лица. В действащата разпоредба на чл. 123, ал. 2, т. 1 от НПК законодателят ясно конкретизира осигуряването на „лична физическа охрана“ от органите на МВР. В същото време обаче, в разпоредбата на чл. 123, ал. 7 от НПК изрично се посочва възможността „за опазване на живота, здравето или имуществото на лицата по ал. 1“ от същата норма, т.е. тези на застрашените свидетели, както и на техните близки лица и роднини. Реализирането на цитираната необходимост е предпоставена от писменото съгласие на съответните лица или това на техните законни представители, като се уточнява и вероятността за използване на специални разузнавателни средства с оглед постигането на защитните цели.

Освен в посочената норма от НПК, опазването и на имуществените права на застрашените лица е доразвито и конкретизирано в разпоредбата на чл. 6, ал. 1, т. 2 от ЗЗЛЗВНП. В последната разпоредба охраната на имуществото на застрашените във

¹ Имотът на свидетеля, както и този на посочените от закона негови близки лица и роднини е визиран като обект на застрашеност в разпоредбата на чл. 97а., ал. 1 от отменения през 2005 г. НПК. В тази връзка в ал. 2-ра, т. 2 на същата разпоредба законодателят посочва по-абстрактно охранителната мярка на защита, назовавайки я като „осигуряване на охрана“.

² Обнародван в ДВ, бр. 89 от 15.11.1974 г., в сила от 1.03.1975 г., последно изм. и доп. ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г.

връзка с наказателно производство лица е изрично посочена като една от мерките, включени в Програмата за защита.

Във връзка с гореизложеното следва да се приеме необходимостта от законодателно конкретизиране *de lege ferenda* на защитата върху имуществените права на застрашените лица в разпоредбата на чл. 123, ал. 1 от НПК. Важно е да се вземе предвид и фактът, че последната норма е единствената, която визира предпоставките за предприемане на свидетелска защита и въз основа на която се предоставя и специалната защита по ЗЗЛЗВНП. При разширяването на текста относно посочената разпоредба трябва да се вземе предвид и възможността за включване в кръга на защитените обекти и на редица други видове права на свидетеля и неговите близки лица. Съвкупността от защитени обекти би могла да включва и други лични или например интелектуални права, както и тези, свързани с правата в търговски дружества и др. Законодателните изменения и допълнения в тази насока биха могли да допринесат за пълноценното и ефективно разширяване на приложното поле за защита на свидетеля и на другите застрашени във връзка с наказателното производство лица.

Съществува и друга теоретична хипотеза за промяна относно критериите, свързани с обекта на посегателства срещу личността и/или имуществото на свидетеля и на останалите застрашени лица. Същата би могла да представи и един по-общ и абстрактен модел, според който компетентният процесуален орган следва да спазва принципа за преценка на целесъобразността на защитната мярка за всеки конкретен случай¹. С оглед приложението на това ръководно начало на целесъобразност обаче законодателят следва да постави и специални изисквания по отношение на съответния държавен процесуален орган. Същият ще трябва да притежава компетентността и необходимата специализирана подготовка, свързана с приложението на специфичните процесуални действия, извършвани при и по повод защитата на застрашени участници в наказателното производство.

¹ В този смисъл вж. и Беленски, Радостин. „Някои аспекти на процесуалната организация на разпита на защитен свидетел по чл. 97а от НПК“ – Сп. „Съвременно право“ 1999 г., Брой № 1; с. 61.

**ESSENCE, SCOPE AND CLASSIFICATION OF SAFEGUARD MEASURES IN THE
CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA**

Elena Nedyalkova¹

SUMMARY

The article contains the first classification of its kind of the safeguard measures envisaged by the Bulgarian legislation. A focus was put on the essence of the safeguard measures for the protection of persons who are in danger in connection with common criminal proceedings and in particular the special protection of witness.

Specific systematisation classifying the safeguard measures as either procedural or special, is made under the terms and conditions of the Criminal Procedure Code and the special Law on Protection of Persons Threatened in Connection with Criminal Procedure.

The author has alluded to important conclusions and recommendations in view of the right development and improvement of Bulgarian legislation in the field of the law of evidence and witness protection.

¹ Elena Nedyalkova is lecturer in Criminal Law Procedure at the Law Department of New Bulgarian University.